

ARCH. ALEKSANDRA HAMBERG-FEDEROWICZ

Dawne okna, dawne drzwi...

ZABYTKOWA STOLARKA OKIENNA I DRZWIOWA MAŁYCH MIASTECZEK I WSI POMORZA ZACHODNIEGO

Na terenie miasteczek i wsi Pomorza Zachodniego, w historycznych budynkach mieszkalnych, do dziś zachowane są różnorodne typy zabytkowych stolarek okiennych i drzwiowych. Najliczniej, z oczywistych względów, występują te z końca XIX i początku XXw. Ich stan techniczny, głównie ze względu na zniszczenie drewna bywa zły, stąd mimo swoistej urody, stopniowo znikają wymieniane w czasie kolejnych remontów domów.

Dawne stolarki drzwiowe doceniano już na początku XXw., gdy sporządzane były przez pierwszych konserwatorów – Hugo Lemcke, później Bronischa, Ohle inwentarze zabytków sztuki i architektury z terenu Pomorza. W wydawanych przez nich książkach, w informacjach o miejscowościach, oprócz obszernych opisów kościołów czy pałaców, nielicznie pojawiają skromne opisy historycznych budynków mieszkalnych, a obok ilustracje i fotografie ich drzwi głównych.¹ Opisy dotyczą miasteczek – jak Gryfice, Golczewo – z pierzejami szachulcowych domów, gdzie jedynym wartym odnotowania na fotografii elementem o artystycznym znaczeniu były drzwi. Najstarsze przykładowo wymienione pochodzą z Gryfina, z ciągu domów przy rynku pochodzących z połowy XVIIw., których wymienia się kilkadziesiąt numerów. Żadne z tych drzwi dziś nie istnieją.

Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie od kilku lat prowadzi prace nad inwentaryzacją zabytkowego detalu architektonicznego na obszarach wiejskich i małomiasteczkowych, posługując się własną metodyką pracy nad ewidencją tych elementów². Na podstawie wyników prac terenowych tworzone są „Karty Detalu i Elementu Architektonicznego”, obejmujące głównie stolarkę drzwiową i okienną ale także inne elementy, jak opracowania plastyczne otworów, żaluzje, okiennice, karty, balustrady, ogrodzenia czy wiatrowskazy i

¹ np. H. Lemcke „Die Bau und Kunstdenkmaler des Reg. Stettin. Die Kreise Greifenberg und Karmin.”, str. 95-96

² szerzej zagadnienie to omówiono w referacie wygłoszonym na sesji popularnonaukowej związanej z Europejskimi Dniami Dziedzictwa 2005r., publikowanym w wydawnictwie „Detal architektoniczny. Widoczny, ale czy znany?”

posadzki. Zasadniczo inwentaryzowane są elementy występujące w budynkach mieszkalnych, wyjątkowo w pałacach czy kościołach.³

Niniejsza publikacja jest kolejną, opisującą stan badań i walory zabytkowego detalu architektonicznego w skromnych, najczęściej nie wpisanych do rejestru zabytków obiektach, mających jednak ogromne znaczenie lokalne i niosących wartości kulturowe materialnego dziedzictwa Pomorza Zachodniego. Poniższa próba syntezy dotycząca zachowanych stolarek oparta jest na materiale zebrany podczas badań terenowych w latach 2000-2006.

1. DAWNE DRZWI

Historyczne drzwi główne w budynkach mieszkalnych naszego województwa są drewniane, w przeważającej większości wykonane z drewna sosnowego, sporadycznie występuje drewno dębowe. Jako elementy dekoracyjne pojawiają się detale wykonane z innych gatunków drewna oraz stopów metali.

Wśród drzwi głównych w budynkach mieszkalnych obserwujemy typologiczną różnorodność tak ze względu na rozwiązania użytkowe (sposób zamykania otworów), konstrukcyjne, jak i podstawowe cechy skrzydeł i odrzwi określające np. kierunek otwierania (lewe-prawe), sposób rozwierania (rozwierane, łamano-rozwierane), sposób osadzenia (bez odrzwi, z krosnem, ościeżnicą, ościeżyna pełną lub płycinową), wypełnienie skrzydeł (skrzydło pełne, szklone, ażurowe)⁴. I tak biorąc pod uwagę liczbę skrzydeł powszechnie są – drzwi jedno, dwu- i trójskrzydłowe, a rozwiązania konstrukcyjne - deskowe, i ramowo-płycinowe. Drzwi o najstarszym rodowodzie – biegunowe, gdzie elementem głównym jest tzw. biegun, czyli przedłużony, grubszy krawędziak pełniący funkcję mocującą skrzydło w gniazdach i zapewniający jego obrót – nie pojawiły się wśród zinwentaryzowanych stolarek domów mieszkalnych. Największa różnorodność występuje jednak w dekoracji drzwi, opracowaniach plastycznych skrzydeł, szczególnie ich bogatszej strony frontowej (awersu).

W zebrany w terenie materiale znajduje potwierdzenie zasada, iż drzwi, jako podstawowy elementy wyposażenia budynku, pochodzą najczęściej z okresu jego budowy, rzadziej przebudowy. Jest zauważalne i to, że niektóre rozwiązania stały się na tyle popularne i uniwersalne, iż stosowano je przez wiele dziesięcioleci a nawet stuleci nieprzerwanie, mimo pojawienia się nowszych. Dotyczy to głównie konstrukcji skrzydeł drzwiowych, szczególnie na terenach wiejskich (np. drzwi o konstrukcji deskowo-szpungowej) i wynika z faktu prostoty wykonawczej, sprawdzenia się określonych rozwiązań oraz – prawdopodobnie - ekonomiki. W dekoracji zasada ta świadczy o tradycjonalizmie i przywiązaniu do znanych rozwiązań estetycznych (np. opierzenia o układzie w jodełkę, dekoracje romboidalne) oraz o ograniczonych możliwościach przenikania nowych idei. Oprócz podobieństwa stosowanych form i detali daje się zaobserwować różnorodność regionalną, a nawet zawężoną do danej miejscowości i powiązanych z nią gospodarczo jednostek, co poniżej zostanie wspomniane.

Jedne z najstarszych datowanych zinwentaryzowanych drzwi budynku mieszkalnego pochodzą prawdopodobnie z 1829r. - są to drzwi chałupy w Nieborowie. Są one typowe dla 1 poł. XIXw. i czasów wcześniejszych - to drzwi jednoskrzydłowe o konstrukcji deskowo-szpungowej, składające się z dwóch szerokich desek połączonych w rewersie wsuniętą w

³ Prace nad tworzeniem zbioru rozpoczęto w 2000r. Jako pierwszy wybrano Moryń w gm. Chojna, gdzie zinwentaryzowano zabytkową stolarkę drzwiową i wrota przejazdów bramnych (14 szt.). W kolejnych latach wykonano dokumentację dla Dobrej pow. nowogardzki (stolarka drzwiowa – 37 szt.), Trzcieńska Zdroju (stolarka drzwiowa i wrota bramne – 29 szt.), Dobrzan (stolarka drzwiowa i okienna – 33 szt.), Międzyzdrojów (okna, drzwi, witryny, ogrodzenia – 49 szt.), Nowego Warpna (drzwi – 11 szt.), Stepnicy (drzwi, okna, ogrodzenia), Trzebieży (okna, drzwi, żaluzje, wystrój tynkarski - 37 szt.), Lisiego Pola (drzwi, okna – 35 szt.), Słowina (55 szt.). Wykonano także karty dla pojedynczych obiektów w innych miejscowościach – np. w Boleszkowicach, Pelczycach, Reczu, Mieszkowicach, Trzebiatowie, gminie Rewal. W sumie, w latach 2000-2005 wykonano w BDZ w Szczecinie ok. 500 kart detalu i elementów architektonicznych, w obiektach z terenu województwa zachodniopomorskiego.

⁴Tajchman J., Drewniane drzwi zabytkowe na terenie Polski

nie zwięzająca się deską - szpungą. Takie skrzydła drzwi głównych domu lub chałupy były zwykle dwuwarstwowe - od frontu wzmacniane i jednocześnie dekorowane opierzeniem z desek. Deski te miały różnorodnie profilowane krawędzie, mocowane były dekoracyjnie nabijanymi żelaznymi ćwiekami o plastycznych łbach. Typowy jest układ desek w jodełkę, ale kierunki ich przebiegu – różnorodne: jedno-, dwukierunkowe, zbieżne lub rozbieżne, z jednym lub dwoma centrami⁵. Analogicznie konstruowane i dekorowane są bywają wrota przejazdów bramnych, tak by zamknięcia otworów miały jednolitą formę, a budynek stanowił spójną estetycznie całość. Występują także opierzenia ramowo-płycinowe z geometrycznym rysunkiem na płycinach w postaci wklęsłego rytu, np. rombów, palmet lub elementów florystycznych⁶.

Okucia z tego okresu to kowalsko opracowane zawiasy pasowe, tarczowe i esowe zawieszane na hakach z podpórkami, zamki puszkowe z żelaznymi klamkami z wygiętego pręta lub o kształcie cygara, wyjątkowo wymodelowane w formie liścia osadzonego na łamanej dźwigni, zasuwki górne i dolne. Rozwiązania poszczególnych elementów są różne

Charakterystyczne dla terenu Pomorza Zachodniego 2 poł. XIX w. są zarówno drzwi jednoskrzydłowe jak dwuskrzydłowe, z nadświetlem prostokątnym lub zamkniętym łukowo, dzielonym szczeblinami. Drzwi dwudzielne mają skrzydła jednakowej szerokości wykonane w konstrukcji ramowo-płycinowej, zwykle trójpłycinowe z płycinami o kształcie zbliżonym do kwadratu, o stykach sfazowanych lub zakrytych profilowanymi listwami. Środkowe płyciny bywają zdobione snycersko centralnie umieszczonymi motywami kwiatowych rozet lub mają zamontowane uchwyty (gałki) do przymykania skrzydeł⁷. Równie często, szczególnie w wiejskich chałupach, występują skrzydła drzwiowe o starszej konstrukcji deskowo-szpungowej z nałożoną od frontu dekoracją ramowo-płycinową⁸. Ta druga warstwa oprócz wzmacniania skrzydła, dawała możliwość uzyskania nowej estetyki. W tym okresie w nadświetlach częste są szczebliny o finezyjnych, płynnych kształtach lub drobnym geometrycznym podziale, także z wplecionymi inicjałami właścicieli i datą budowy⁹. Dla tego okresu dla drzwi deskowych typowe są zawiasy pasowe kowalskiej roboty zawieszane na hakach, oraz kowalsko opracowane zasuwki. Dla drzwi ramowo-płycinowych zawiasy hakowo-tarczowe. Klamki zwykle żelazne (rzadziej mosiężne), zamki sprężynowe puszkowe, nakładane od wnętrza tafli, uchwyty na środku skrzydeł. Szyldy najczęściej na obu skrzydłach symetrycznie, wycinane z blachy. Ciekawostką są drzwi z chałupy nr 23 w Bolewicach, gdzie dla utrzymania idealnej symetrii na obu skrzydłach umieszczono klamki, z tym że jedna jest atrapą nie otwierającą żadnego zamka. Jako elementy dekoracyjne wzbogacające drzwi, w zamożniejszych domach stosowane były nakładane drewniane rozetki kwiatowe czy całe snycerskie plakiety (np. w Trzcińsku Zdroju) i rozetki pierścieniowe łączone cienkimi listewkami (prętwinami).¹⁰

Dla przełomu XIX/XX w. na terenie Pomorza Zachodniego typowe są drzwi półtoraskrzydłowe, o konstrukcji ramowo-płycinowej (częściej dwupłycinowe, z górną płyciną o wydłużonych proporcjach), czasem szklone i zamknięte kratą, z wydatnym ślimieniem, zamknięte prostokątnym nadświetlem¹¹. Dekoracja skrzydeł występuje jedynie w awersie (od frontu), wykorzystywane są motywy architektoniczne, najczęściej nawiązujące do sztuki renesansu – tympanony i edikule, plakiety i fryzy diamentowe, ornamenty kostkowe, profilowania, guzy, kanelowane pilastry, odlewane korynckie głowiczki i snycerskie konsolki.

⁵ np. drzwi chałupy nr 33 w Nieborowie gm. Pyrzyce, dom ul. Sienkiewicza 3 w Trzcińsku Zdroju, kamienicy przy ul. Słowackiego 10 w Trzebiatowie,

⁶ np. drzwi chałupy nr 71 w Słwinie, gm. Darłowo, zespół stolarek drzwiowych w Dobej gm. Nowogard

⁷ np. chałupa nr 34 i 60 w Słwinie gm. Darłowo,

⁸ np. Chałupa nr 2 w Słwinie

⁹ chałupa nr 30 w Przystawach gm. Malechowo 1874r., Miękowo nr 26 Gm. Goleniów 1880r.

¹⁰ np. chałupa nr 44 w Gostyńcu gm. Świerzno, domy ul. 9 Maja 11 i ul. Sojuszników 7, 15 w Trzcińsku Zdroju, chałupa nr 2 w Słwinie gm. Darłowo

¹¹ np. drzwi domu ul. Mostowa 3, ul. Parkowa 2, 4, 6, ul. Podgórna 13, 15 w Dobrzanych, ul. Kościelna 2, ul. Woj. Pol. 3 w Nowym Warpnie

Dekoracja kształtowana jest tak, by stworzyć obraz symetryczny, stąd na szerszym skrzydle obok listwy przymykowej pojawia się analogiczna, ale jedynie dekoracyjna, listwa pseudoprzymykowa. Nadświetla mają kształt leżącego prostokąta, z prostymi szczeblinami tworzącymi geometryczną bordiurę, szkloną zwykle kolorowymi szkłem (o barwach czerwieni, kobaltu, żółci). Jako lokalny wyróżnik pojawiają się oryginalne elementy – np. w Nowym Warpnie w nadświetlach otworów drzwiowych występują dekoracyjne snycersko opracowane plakiety z numerem domu, a na głównych płycinach – odlewane owalne plakiety o roślinnym ornamentem. Dość powszechnie występuje też szklenie górnych płycin, często zabezpieczone dekoracyjną kratą, gdzie pojawiają się inicjały właścicieli. Ciekawe są rozwiązania z zamontowanym ruchomym, otwieranym skrzydłem – swoiste „okno w drzwiach”¹². W zakresie okuć budowlanych powszechnie występowały już wyroby przemysłowe. W drzwiach najczęściej montowane były zamki wpuszczane, szyldy i klamki odlewane, bogato zdobione ornamentem roślinnym oraz ślimacznica, maskami, czy głowami lwów, od wnętrza - proste, żelazne. W całym regionie stosowano prawie wyłącznie zawiasy czopowe, z wyłączeniem Trzcianka Zdroju, gdzie specyfiką lokalną jest występowanie swoistych żelaznych zawiasów „biegunowych”, tzn. osadzonych w górnym gnieździe w stropie i dolnym a posadzce. Wyraźnie obserwowaną konsekwencją stosowania wyrobów przemysłowych jest to, iż elementy o tym samym wzorze występują powszechnie w drzwiach zarówno chałup jak i domów czy kamienic w różnych miejscowościach całego województwa – np. ozdobne klamki awersu skrzydeł z głową lwa w uchwycie¹³.

Okres 1 ćwierci XXw. wykształcił nową estetykę uwidoczną w stylu Art Deco, rozwiniętą później w modernizmie. Te prądy znalazły swe odzwierciedlenie także w stolarce drzwiowej – drzwi tego okresu nie reprezentują nowych rozwiązań konstrukcyjnych, ale nowa estetyka uwidoczna w proporcjach, dekoracji skrzydeł i klamek. Są to najczęściej drzwi dwuskrzydłowe o symetrycznych skrzydłach, o konstrukcji ramowo-płycinowej, szklone na dużej powierzchni. Kształt płycin odchodzi od prostokąta, pojawiają się zakrzywienia płynną linią. Styki ram i płycin zwykle nie są zakrywane osobnymi profilowanymi listwami, jedynie krawędzie bywają delikatnie szlifowane. Dekoracja skrzydeł geometryczna o rysunku delikatnych linii, z elementami snycersko opracowanych stylizowanych kwiatów¹⁴. Okucia to najczęściej zawiasy trzpieniowe wpuszczane, zamki – wpuszczane, szyldy prostokątne, wydłużone, z subtelnym ornamentem liniowym, klamki proste, w przekroju lekko graniaste¹⁵.

Jest jasne, że i tym okresie pojawiały się rozwiązania uważane za tradycyjne, powielające wzorce znane z lat wcześniejszych, szczególnie w historyzującej dekoracji.

Drzwi wewnętrzne we wszystkich wymienianych wcześniej okresach bywają znacznie skromniejsze. Najczęściej posiadają konstrukcję ramowo-płycinową, późniejsze często są szklone. Zwykle nie posiadają dodatkowych elementów dekoracyjnych, ich indywidualizm zawarty jest w sposobie podziału ramy oraz w proporcjach płycin. Jedynie szkło bywa dekoracyjne – ornamentowe lub trawione (XIX/XXw.). W początkach XXw. pojawia się na ramach ornament linearny, w postaci delikatnie żłobkowanych linii, w zamożnych willach – także snycerskie motywy kwiatowe. W drzwiach starszych oprócz klamek występują centralnie umieszczone żelazne gałki. Skrzydła zawieszane są najczęściej na zawiasach tarczowych, później tylko czopowych, natomiast zamki puszkowe - szczególnie w budownictwie wiejskim - występują nawet w początkach XXw. Starsze, kowalskiej roboty, wykładki przy zamkach mają czasem wymyślne geometryczne lub organiczne kształty. Przy drzwiach dostępnych z sieni nie występują, popularne w innych regionach Polski nawet do

¹² dom ul. Wąska 9 w Moryniu

¹³ np. w drzwiach budynków w Nowym Warpnie, Stepnicy, Dobrzeńcu, Słownie, Trzcianku Zdroju, Międzyzdrojach

¹⁴ D. Rypniewski „Stolarstwo drzwiowe Koszalina”

¹⁵ np. drzwi w domu ul. Sikorskiego 10, 31 w Stepnicy, dom nr 69, 70 w Lisim Polu, ul. Niepodległości 22 w Międzyzdrojach

lat 50-tych XXw., zamki zapadkowe¹⁶ – na Pomorzu Zachodnim spotykane są one powszechnie ale w pomieszczeniach gospodarczych, przy wrotach i furtkach.

Drzwi wewnętrzne o konstrukcji deskowo-szpungowej występują w chałupach powszechnie, jako zamykające otwór wejściowy z sieni do czarnej kuchni oraz w pomieszczeniach gospodarczych (do piwnic, komórek, wędzarni). Drzwi te bywają dodatkowo obite blachą, która pełni rolę ochronną przed pożarem, wyjątkowo posiadają specjalną dekorację (drzwi do piwnicy, z opierzeniem ramowo-płynowym z dekoracją architektoniczną). Zamknięcia tych skrzydeł to najczęściej zamki zapadkowe lub różnego rodzaju skoble¹⁷.

Ustalenie datowania tego typu drzwi bez pogłębionych badań jest trudne, posiłkujemy się informacjami pośrednimi związanymi z budową lub remontem domu, gdyż takie same rozwiązania stosowano tradycyjnie przez setki lat.

2. DAWNE OKNA

Tradycyjne zamknięcia otworów okiennych w budynkach mieszkalnych naszego województwa to stolarka wykonana z drewna sosnowego. W bardziej okazałych budynkach, tak jak przy drzwiach, pojawiają się elementy snycerskie wykonane z innych gatunków drewna oraz stopów metali.

Wśród okien obserwujemy dużą różnorodność – związaną z dowolnością kształtowania otworu, ale też z wielością rozwiązań sposobu konstruowania stolarek. Podstawowymi cechami wyróżniającymi będą tu np. stopień otwierania okna (otwierane, stałe, półstałe), kierunek otwierania (na zewnątrz – do wnętrza), sposób osadzenia skrzydeł – typ oboknia (krosnowe, ościeżnicowe, skrzynkowe), podział okna (pionowy : jednodzielne – bez słupków, wielodzielne oraz poziomy: jednopoziomowe- bez ślimienia, wielopoziomowe), podział skrzydeł (jedno-, wielokwaterowe)¹⁸.

Najstarsze zinwentaryzowane przez BDZ okna występują w wiejskich chałupach Słowina¹⁹. Są to pochodzące z 1 ćw. XIXw. i stosowane do końca XIXw. okna domów ryglowych. Są pojedyncze, otwierane na zewnątrz, czteropodziałowe, o obokniu o konstrukcji ościeżnicowej. Krzyż okienny (forma krzyża łacińskiego) z zewnątrz gładki, we wnętrzu o wydatnym słupku i dochodzącym profilowanym ślimieniu. Skrzydła okienne są tępe, zawieszane na zawiasach kątowych z hakiem. Ramiaki łączone na drewniane kołeczki i szklono bez kitu, przez wsuwanie tafli szkła we wręby, wtórnie wzmacniano narożnikami kątowymi oraz uszczelniano kitem. Zaopatrzone są w haczyki okienne z oczkiem i uchwytem do przyciągania skrzydła oraz haczyki do stabilizowania otwartych skrzydeł. Dekoracje zewnętrzną stanowią ozdobnie wycinane listwy maskujące szczeliny między oknem i ścianą. W niektórych budynkach zachowały się także okiennice zewnętrzne o konstrukcji deskowej, z wyciętym otworem w kształcie tulipana z fantazyjnie zwiniętą łodyżką²⁰.

Najpowszechniej i to na terenie całego województwa, występują okna z końca XIXw. i początku XXw. Mają one proporcje stojącego prostokąta, czasem zamkniętego górą łukiem odcinkowym. Budowane jako pojedyncze, później głównie jako zdwojone, o konstrukcji odpowiednio ościeżnicowej i skrzynkowej. Światło otworu dzielone jest ślimieniem, słupek stały lub pozorny wydziela cztery skrzydła zawieszane na zawiasach czopowych. Ślimię wydatne, głęboko profilowane, słupek dekorowany pilastrem z głowiczką w formie konsoli ze ślimacznicą czy kostkami lub odlewanej korynckiej. Stosowano zamknięcia na haczyki lub zakrętki skrzydełkowe (obartle), rzadziej dźwigniowe oraz gałeczki do przyciągania skrzydeł. Okna późniejsze, XX-to wieczne, zamykane są zakrętką wpuszczaną w ramę skrzydła i

¹⁶ Tłoczek I., Polskie Budownictwo drewniane, ZNO, 1980, s. 105

¹⁷ np. drzwi do czarnej kuchni w chałupie nr 71 w Słowinie, domu ul. Krótka 3 w Pelczycach, chałupa nr 4 w Drzewicy, ul. Szkolna 5 w Moryniu

¹⁸ Tajchman J., Stolarka okienna, ODZ Warszawa 1993

¹⁹ np. chałupa nr 2 (1812r.), nr 12 (2ćw. XIXw.), nr 15 (1856r.), nr 24 (2 ćw. XIXw.), nr 40 (1 ćw. XIXw.), nr 54 (2 ćw. XIXw.), nr 66 (poł. XIXw.), nr 70 (1825r.)

²⁰ dom nr 75/76w Słowinie gm. Darłowo

obracane klameczką oraz zasuwnicą wpuszczaną w ramę. Klameczki w bogatszych domach były mosiężne, zdobione jak klamki drzwiowe motywami roślinnymi i ślimacznicą. W tym też czasie pojawia się dodatkowe wyposażenie okien – zewnętrzne drewniane żaluzje. Montowane nad oknami w specjalnych skrzyniach otwieranych we wnętrzu, w których umieszczany był wał i mechanizm zwijający połączone parcianym pasem listewki, dawały wyciszenie i ocieplenie wnętrza²¹. Nielicznie zachowały się także metalowe osłony nad oknami, przysłaniające podciągniętą żaluzję, w postaci wycinanych i tłoczonych na wzór lambrekinów, blach²². Należy zaznaczyć, że zasada dekorowania i dodatkowego wyposażania okien dotyczyła tylko okien frontowych, ewentualnie szczytowych, widocznych od ulicy – okna widoczne od podwórza czy ogrodu pozostawały dużo skromniejsze.

Styl Art Deco obserwowany nierzadko, raczej w miejskich kamienicach lub willach lokalnych elit (lekarzy, aptekarzy, przedsiębiorców), w oknach ujawnia się w dekoracji: ślimię zostaje spłaszczona, dekorowana linearnie, w skrzydłach w dolnej lub górnej części wprowadzone bywają szprosy podkreślające geometryczny rysunek, klameczki mają uproszczony kształt, bywają dekorowane motywem kwiatowym. W korytarzach, klatkach schodowych pojawiają się większe okna stałe lub półstałe, barwnie wypełnione witrażem. Szklenie zachowało się we fragmentach, jednak czytelne są motywy związane z przyrodą – malowane drzewa iglaste i liściaste, ptaki, kwiaty oraz ornament geometryczny²³.

Omawiając okna domów należy wspomnieć i o innych oknach - związanych z pomieszczeniami pomocniczymi (łazienki, komórki, sienie, poddasza). Okna te traktowano z mniejszą uwagą – zwykle były pojedyncze, półstałe (zamykane na wpuszczaną zakrętkę, bez zawiasów). Zdarzały się też nietypowe kształty otworów – owale, półkola, trójkąty, stosowane głównie na pocz. XXw., np. w szczytach domów czy nad drzwiami głównymi. W tych oknach pojawiają się też zamknięcia kratami. Tradycyjnym ludowym wzorem, występującym na całym obszarze województwa, w domach i zabudowaniach wiejskich, są pionowe elementy z „pazurami”, powstające przez wykuwanie z płaskowników na boki naprzemiennie rozmieszczonych zadziórów. Warto wspomnieć i o pojedynczych, ciekawych obiektach, świadczących o twórczych poszukiwaniach nowych rozwiązań – np. oknie żaluzjowym, wypełnionym paskami szkła mocowanymi w ruchomych metalowych ramkach i uchylanych na wzór żaluzji w wiejskim domu (Nowa Dąbrowa, gm. Stara Dąbrowa), czy też oknie iluzyjnym wymalowanym dla utrzymania harmonii elewacji prostej chałupy (Rościno, gm. Białogard).

3. METODA EWIDENCJI ZABYTKOWYCH STOLAREK STOSOWANA PRZEZ BDZ

Obowiązkowa ewidencja dotycząca zabytków architektury prowadzona przez Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków, składa się głównie z kart zabytków architektury i budownictwa i kart zabytków ruchomych. Instrukcja do ich wypełniania eliminuje z ewidencji większość detalu architektonicznego zachowanego w obiektach o niewielkich walorach artystycznych, o znaczeniu jedynie kulturowym, jak wiejskie i małomiasteczkowe domy mieszkalne. Zachowane w nich detale były wytworami rzemieślniczymi, w swoim czasie typowymi i masowymi. Dziś, gdy upłynęło ponad 100 lat od ich powstania, doceniając bogactwo zachowanych elementów i ich rolę „estetyzacji” skromnego budownictwa mieszkalnego, należało podjąć problematykę ich dokumentacji. Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie wypracowało swoją metodykę pracy nad ewidencją tych elementów i stworzyło własny typ dokumentacji, określając go jako „Kartę Detalu i Elementu Architektonicznego”.

²¹ np. grupa domów w Trzebieży,

²² np. dom nr 8 w Kieku gm, Stara Dąbrowa

²³ d. willa „Seestern” ul. Boh. Warszawy 13 w Międzyzdrojach, dom ul. Sienkiewicza 6 w Mieszkowicach

Na podstawie istniejących wzorów innych kart opracowany został model uwzględniający specyfikę różnorodnych elementów detalu i umożliwiający jak najpełniejsze ich udokumentowanie.

Zasadniczy układ graficzny karty detalu nawiązuje do karty „białej” – jest formatu A4, w wersji rozszerzonej składa się z kilku dodatkowych arkuszy (wkładek), zawiera 26 rubryk, w tym miejsce na fotografię i rzut budynku, fotografię i rysunki detalu, opis konstrukcji, dekoracji i stanu zachowania. W wersji skróconej (tzw. „Skrócona karta detalu i elementu architektonicznego”) karta ma podobny układ, lecz zawiera tylko 15 rubryk zawierających dane adresowe, datowanie, charakterystykę budynku, umiejscowienie detalu, oraz jego opis i stan zachowania. Zasadniczą część wypełniają fotografie charakterystycznych szczegółów danego elementu. Karty opracowywane są w wersji tradycyjnej „materialnej” jak i w wersji elektronicznej.

Tak zaprojektowana Karta Detalu umożliwia dokumentowanie różnego rodzaju elementów architektonicznych. W zasobach BDZ znajdują się karty dotyczące takich elementów, jak: stolarka architektoniczna okienna, drzwiowa i bramna, witryny sklepowe i warsztatowe, portale, obramienia okien, werandy, balkony, loggie, chorągiewki wietrzne, posadzki, ogrodzenia, furty, piece kaflowe, polichromie wewnętrzne. Różnorodność zebranego materiału wynika z możliwości finansowych i kadrowych Biura - niektóre obiekty inwentaryzowane były niejako „przy okazji” badań terenowych związanych z wykonywanymi studiami krajobrazu kulturowego – tak powstały np. karty z gminy Świerzno czy Pełczyce. Systemowo opracowano natomiast miejscowości wybrane na podstawie wcześniejszego rozpoznania, jako wyjątkowo bogate w budynki o zachowanym wartościowym detalu architektonicznym – Dobrą, Moryń, Lisie Pole czy Międzyzdroje.

Część kart powstała przy współpracy z Zachodniopomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, który informował o interesujących ginących obiektach lub zlecał wykonanie dokumentacji. Tak było z chałupą w Suchaniu przeznaczoną do rozbiórki, gdzie przed jej zniknięciem udało się pozyskać bogaty zbiór różnorodnych okuć drzwiowych (poczynając od fabrycznych zawiasów czopowych z początku wieku, poprzez pasowe i esowe zawiasy kowalskiej roboty, po różnorodne zamki, klamki i szyldy). Na zlecenie WKZ powstała „monografia” historycznej stolarki okiennej i drzwiowej budynku szkoły w Wałczu z lat 1901-5, która w ramach kompleksowego remontu musiała być usunięta i zastąpiona współczesną. Wykonana dokumentacja dziś jest już jedynym śladem autentycznych rozwiązań konstrukcji pierwotnych okien, ich profili, okuć, mechanizmów zamykaczy.

Należy przyznać, że część zinwentaryzowanych elementów jest niejako wynikiem przypadku – często zdarza się, że wykonując inwentaryzację zabytkowych drzwi, dowiadujemy się o istnieniu innych unikalnych elementów. Taka okazja jest oczywiście wykorzystana i stąd pojawiają się karty np. nieznanych wcześniej polichromii stropów z budynków mieszkalnych w Trzebieży czy Lisiego Pola. Waler artystyczny „odkrytych” elementów jest różnej miary, jednak ich specyfika warta jest pozostawienia śladu w dokumentacji przez wykonania karty.

4. PRACE POPULARYZATORSKIE PROWADZONE PRZEZ BDZ

Ewidencja detalu architektonicznego, w tym szczególnie stolarki budowlanej, prowadzona przez Biuro Dokumentacji Zabytków jest działaniem dokumentacyjnym, dającym materiał wyjściowy do badań naukowych i decyzji konserwatorskich, pozostającym jednak do dyspozycji wąskiego kręgu odbiorców. Mamy świadomość, że chcąc przyczynić się do jego fizycznego zachowania, nie jest wystarczające tworzenie dokumentacji przechowywanych w archiwum, ale należy podejmować próby dotarcia do właścicieli budynków, mieszkańców, zarządców i przekonania ich o wartości tych wytworów lokalnego rzemiosła. Takim celom mają służyć organizowane przez Biuro wystawy fotograficzne ukazujące piękno historycznego detalu architektonicznego, przygotowane we współpracy z lokalnymi władzami samorządowymi. Dotąd przygotowano dwie takie wystawy - jedną dotyczącą miasta Trzebiatowa (w 2005r.), drugą miejscowości gminy Rewal (w 2006r.). Zebrany materiał fotograficzny dokumentujący detale istniejące w budynkach danych miejscowościach, zebrany był na plakatach tematycznych – dotyczących okien, drzwi, elementów tynkarskich,

elementów metalowych, snycerki. Oprócz tego przygotowano pojedyncze fotogramy ukazujące wybrane obiekty w bardziej swobodnym artystycznie ujęciu.

W Trzebiatowie plakaty zawisły w holu Urzędu Miasta, dostępne powszechnie dla wszystkich odwiedzających petentów i turystów, postery dotyczące gminy Rewal – w Muzeum Rybołówstwa w Niechorzu. Zebrane ujęcia dotyczące czasem niewielkich i niedostrzeganych elementów, nawet dla pracowników miejscowego urzędu były niespodzianką – identyfikacja niektórych sprawiała spore trudności. Charakterystyczne było pytanie: „czy to wszystko są zdjęcia z naszego miasta?” Dla właścicieli i mieszkańców budynków, z których zamieszczono zdjęcia, było to pewną nobilitacją, a czasem uświadomieniem wartości niedostrzeganego piękna.

Podobną funkcję edukacyjną, choć skierowaną raczej do młodszego pokolenia, miała gra planszowa przygotowana w lipcu tego roku na czas festynu konserwatorskiego w Słownie gm. Darłowo nazwanego „Dawne konstrukcje – nowe marzenia”. Dzieci musiały odnajdywać w terenie, w domach sąsiadów i własnych, wskazane na zdjęciach elementy architektoniczne we wskazanych zabytkowych domach wsi, co nie okazało się wcale proste i wzbudzało wiele emocji, także wśród dorosłych.

Z ciekawą reakcją spotkałyśmy się także w Moryniu, gdzie pojawiłyśmy się po kilku latach od przeprowadzenia inwentaryzacji stolarek, kiedy to jeden z mieszkańców poinformował nas, że drzwi na które patrzymy są zabytkowe i nie wolno ich wymieniać na nowe. Oby jak najczęściej było to mówione z dumą, a nie irytacją...